

Тыва Республиканың Өөредилге , эртем яамызы
Чаа- Хөл кожуун Муниципалдыг Ак- Дуруг ортумак школа

Ажык кичээл.

ТЕМАЗЫ:

«Шангыр- оол Суваның « Азыранды» деп чечен
чугаазында кижи болгаш бойдус деп теманы
көргүскени».

5 класс

Сат Надежда Монгушовна,
тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Ак- Дуруг, 2013.

Сорулгазы:

- 1.Ш. Суваңың «Азыранды» деп чечен чугаазы- биле таныштырар; темазын, идеязын тодарадыр; чогаалда проблемниг айтырығны сайгарып чугаалажыр.
- 2.Дириг амытаннарга ынак болурунга, оларны камнаар, камгалаар сеткилди оттуруп, дузааргак чорукка кижизидер; олардан камгаланырынга өөредир.

Шангыр-оол Суваң «Азыранды»

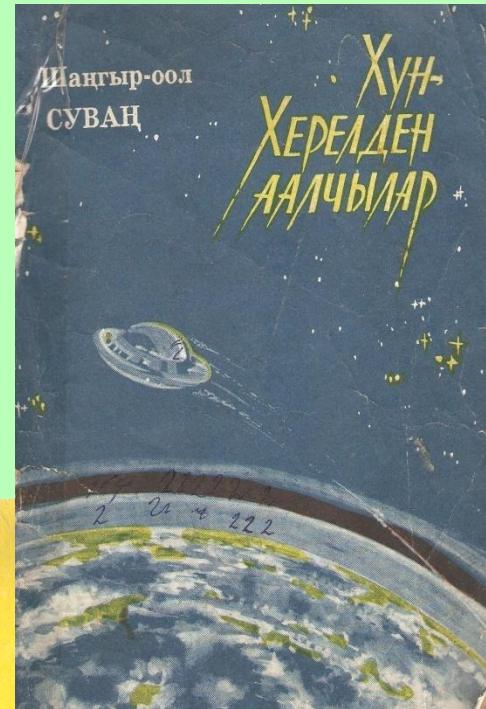
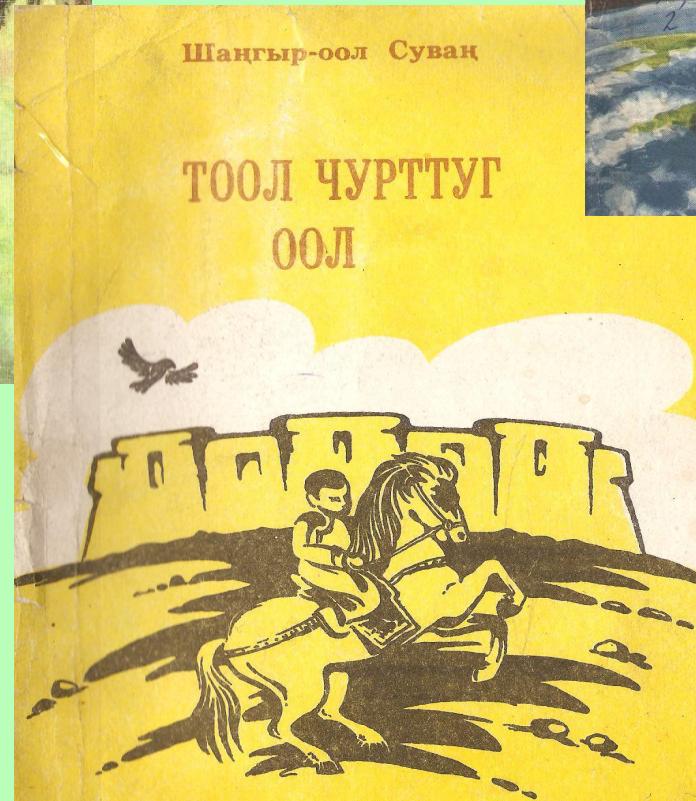
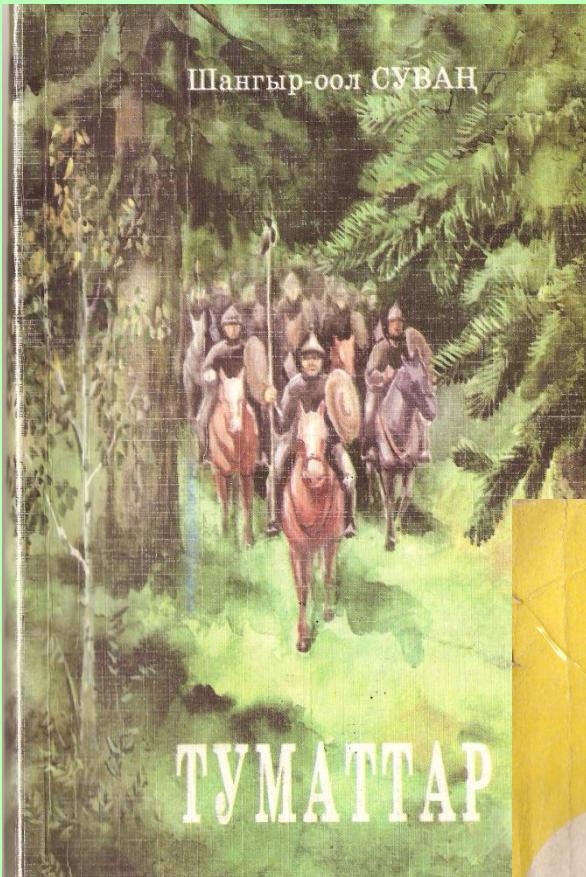
Дерилгези:

Чоғаалчының портрети,
номеры, чуруктар,
компьютерге слайдылар.

Самбырага эпиграф:
Ыт-кижининң шынчы өңүү.

Суван Шандыр-оол Монгушевич

Словарь- биле ажыл.

Шош- чогуш

Кайгалдар- эрестер

Чүкүрер- кыйгырар

Тояап- чер кезип, улчуп

Бичии эник: «Сүүр кулактарлыг, угаанныг, эрес карактарлыг, а кежи кап- кара, чүгле быктында мен ышкаш ак чер бар. Оолдар- биле ойнап, ыңай-бээр маңнаарга, кежи хүнгө кылаш кыннып турар.

Оолдарның сеткилинге таарышкан чүве: чамдық ыттар дег кортук, чашпаачы эвес болганы. Кый дивээн кижиже чоокшулавас.

Бир тывызык кижи «Азыранды» деп
шолалап каан.

Кижи бүрүзү эникти алыксап
турган.

«Ыт-бile дыка ойнавас. Чудааш, дүгү баксырай
бээр. Ытты үргүлчү сугга эжиндирип, дүгүн
дыраар херек»

Азыранды

Азыранды шуптувустун
ыдывыс болган.

Чайладыр оолдар- биле ыңай- бээр маңнап,
ойнап өсken болгаш, мага-боду күштүг,
кашпагай, чаңы эптиг- ээлдек.

Кыштың башкы айы дүжүп, башкы хар
чаапкан...Азырандыны кыжын каяа тургузуп
каарын оолдар чугаалажып, ол дугайында
сүмени Соктайдан айтырганнар- даа.

«---Көдээ ыттар канчап даштыгаа кыштаар-дыр. Ыт дээргэ чөр чүректиг, дүктүг кештиг амытан- дыр. Каяа доңарыл ол. Бажыңчे киирер болза, даштыгаа кыжын үнэ албас, доңуучал апаар. Чылышга кежи баксыраар болгай- деп, демгизи чугаалаан.--Үгээн бичии чылышглап бээр, ол-ла-дыр.»

Амыдыралында баштайғы қышты
Азыранды өөрүшкү- биле уткуп алган.

Кыжын оолдар, уруглар- биле ойнаарга, аңаа дықа
солун болган. Шанактыг, хаактыг уругларны хала чокка
сөөртүп, чуңгуну куду оларның- биле шивеңнедир
чаржып бадып, харга таалал- биле андаштанып, мага
хандыр Азыранды ойнап турган.

Азыранды чокта, бажыңнар чоогу ээнзиргей,
куруг ышкаш апарган. Мурнуку хүннөрдө ышкаш,
уругларның каткы- хөглүг, өткүт үннери
даштыгаа шоолуг дыңналбастаан.

Оларны каапкаш, ыды тояап чоруй барган деп чүвеге
кым- даа бүзүревээн.Чанып келир ирги бе дээш,
эртеннин-не үгекти бакылап көрүп турганнар.Ыт ол-ла
хевээр келбээн.

Азыранды чокта, кудумчуга
ойнаарга, улам-на соок ышкаш
сагындырар.

Чоорту Азырандыны уруглар манавастай бергеннер.

Чунгулап турған оолдар, уруглар шупту
бөрттү долғандыр үглеп келгеннер.

Бөрттүң тейинде Азырандының ак мәнин
тәнүп кааш, аңгадай бергеннер.

Соктай бөрттү сегирип алгаш, уругларны тарады идипкеш, Азырандының мәңи агарапканың кылагар кара ыт кежи бөрттү хөөрээнге чыпшыр тудуп, бажыңынчө дедирлени аарак маңапкан.

«Уругларның ынак ыды Азыранды кайнаар- даа
чорбаан. Оларны кагбаан- даа болган.» -
Ынчангаш ыт- кижиниң шынчы өңүү-дүр,
уруглар оларны камгалап, каректаңар,
дузалажыңар.

Үттан камгаланыры:

- 1.Хорадап турган ыт- биле ойнавас.
- 2.Чөм чип турган ытка дөгбес.
- 3.Үттың чаш оглунга дээп болбас.
- 4.Өске ытты суйбавас.
- 5.Үт- биле ойнаан соонда, холун чуур.
- 6.Ээрип турар үттан дезип маңнавас.
- 7.Үт чанынга турда, ээзи- биле ойнавас.
- 8.Үтка ызыртып алгаш, албан эмчиге баар.
- 9.Үт-биле чаңгыс аяктан чем чивес.